DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.
DEBRECEN, 2010

Egy grammatikalizálódás első lépései (erza-mordvin *luv* 'rend')

MATICSÁK Sándor

A mordvin névszóképzők egy része önálló szóból, grammatikalizációval keletkezett. Közülük a legproduktívabb, teljes értékű képző a 'nap' jelentésű *či* szóból létrejött, elvont főneveket megalkotó szuffixum (pl. *mazij* 'szép' > *mazijči* 'szépség', *oja* 'barát'> *ojači* 'barátság'). Vannak olyan elemek, amelyek már képzőnek tekinthetők, de ezeknek még az alapszava is élő nyelvi elem (*meźe* 'mi, micsoda' > embereket jelölő gyűjtőnévképző, *ńi* 'feleség, asszony' > asszonynévképző, *peľ* 'fél' > eszközöket megnevező képző, *peľks* 'rész, részlet; darab' > absztrakt képző); s vannak olyan összetételi utótagok is, amelyek már megindultak a képzővé válás útján, de még a deszemantizációs folyamat elején járnak (*pŕa* 'fej', *pe* 'vminek a vége'). (A kérdéskörről ld. Maticsák 2005a; vö. továbbá Cigankin 1981: 18–21, 48–51; 1996: 18–22; 2000: 151–153; Erźań keľ 2000: 46–48; Maticsák 2005b; 2006; Mészáros 1997; Saarinen 2004.)

Dolgozatomban az erza-mordvin *luv* lexéma grammatikalizálódásának kezdeti fázisát igyekszem leírni. Első lépésben a szó jelentéseit kell tisztázni. A különféle szótárak e tekintetben rendkívül heterogén képet mutatnak. A vizsgált tizenkét szótár adatai alapján a *luv* lexémáknak a következő jelentései mutathatók ki:

a) számolás, szám, mennyiség: счёт/Rechnung, Anzahl (MdWb 1081), счёт (ERS 352; EtSlMd 216, 220), luku (ESS 88), számolás, szám (EMSz 211);
b) rend, sorrend: Ordnung (MdWb1081), порядок (ERS 352; ESE 54; EtV 99), порядок, ряд (EtSlMd 216, 220), järjestys (ESS 88; SES 90), rend, norma, szabály (MESz 765; EMSz 211);
c) ész, értelem: Vernunft (MdWb 1081), смысль (ERS 352; EtSlMd 216), tarkoitus (ESS 88);
d) alap, lényeg: основа (ESE 54; EtV 99), alap, lényeg (EMSz 211);

e) ritmus: ритм (ERS 352; EtSlMd 216), rytmi (ESS 88; SES 198);
f) gombolyag, fonalgombolyag, tincs: число пар ниток/Zahl der Fadenpaare; моток пряжи/Strähnenband; пасмо/Gebinde, Fitze, Strähne (MdWb 1081), моток пряжи (EtSlMd 220);
g) szövőgép része, nyüst: место в рамке сновальни, где скрещиваются ниточки/die Stelle am Anscherbaum od. in der Strähne, wo sich die Fadenenden bzw. das Fadenende befinden (MdWb 1081), основа (в ткацком деле) (ERS 352), loimi (ESS 88; SES 198);
h) két ujj közti rész: Raum zwischen zwei Fingern (MdWb 1085), Zwischenraum zwischen zwei Fingern (UEW 692), промежуток (ESE 54; EtV 99), расстояние между двумя пальцами (EtSlMd 220);
i) láda, szuszék: сусек/Kiste, Behälter, Kasten, Kornkasten (MdWb 1087);
j) jászol: ясли/Krippe (MdWb 1087), ясли (Damaszkin 317); ясли для корма (ESE 54), Krippe (UEW 682).

Az eltérő jelentések az egyes szótárakban néhol egy címszó alá vannak vonva, s „ömlesztve" jelennek meg, néhol viszont két vagy három csoportra vannak tagolva. Paasonen például három *luv* szócikket vesz fel (a–g, h, i–j), az ERS (és ennek alapján az EES) szintúgy, de más tagolásban (c + g, a, b + e). Mészárosnál egy szócikkben szerepel az a, b és d jelentés, a Cigankin–Moszin féle etimológiai szótár viszont a b + c, ill. h jelentéseket veszi fel stb.

A szótárakban feltüntetett jelentések összességében négy alapcsoportba sorolhatók: 1. számolás, szám (> mennyiség, rend, sorrend > ész, értelem, lényeg); 2. fonal, gombolyag, szövőszék része; 3. két ujj közti rész; 4. jászol (> láda, szuszék).

A *luv* lexémák etimológiailag valószínűleg négy különböző szóra vezethetők vissza:

***luv*^{1}** – FU *luke* 'Zahl, Anzahl; zählen, rechnen' > fi. *luke-* 'rechnen, zählen, lesen', *luku* 'Zahl, Zählung', é. *luge-* 'lesen; zählen', *lugu* 'Geschichte, Erzählung', lpN. *lǫge* 'zehn', Kld. *lokke-,* Not. *lohke-* 'lesen; zählen, rechnen', mdE *lovo-,* M *luvo-* 'lesen; zählen, rechnen', vj. *liḭd, lə̑d* 'Zahl, Anzahl, Summe', zj. *liḭd* 'Zahl, rechnung', ?osztj. O *luŋət-* 'lesen, rechnen', vog. *low* 'zehn', ?m. *olvas* 'lesen, zählen' (UEW 253; EtSlMd 216; Keresztes 1986: 82). Az ESE és az EtV magyarázata – vö. fi. *lonka,* é. *lonkus, lulungus,* vog. *лангмати* – téves (ESE 54; EtV 99).

***luv*^{2}** – FV *loma* 'Zwischenraum, Spalte' > fi. *loma* 'Zwischenraum', lpN *loabme* 'open space, gap, under something or between two layers', mdM *käď-luv* 'Zwischenraum zwischen zwei Fingern', cserKB *lo,* U *lu-* 'Zwi-

schenraum'. Az SSA nem zárja ki a balti eredetet, vö. litv. *lomà* 'kuilu, laakso, syvennys' (UEW 692; EtSlMd 220; Keresztes 1986: 82; SSA 90; EtV 99).

***luv*^{3}** – FV *lajwa* 'Boot, Kahn' > ?? fi. *laiva* 'Schiff', é. *laev* 'Schiff, großes Boot', md. *luv* 'Krippe' (UEW 682; ESE 54). Versinyin a *lajwa* lexémát inkább a mdM *luvodoms* 'долбить дерево для корыта' (MRS 346) szóval kapcsolja össze (EtSlMd 220).

***luv*^{4}** – ? FV *loŋe-ma* 'Webkette; gewebte Decke'. Az UEW e finn-volgai szóból vezeti le a fi. *loimi* 'Webkette; Aufzug; Pferderdecke' (a textilszövés szakszókincsében 'láncfonal, nyüst'), é. *lõim, lõime* 'Weberkette, Aufschlag', md. *l'imä* 'Kette, Aufzug' szavakat (ahol a md. *i* létét egy **lVjmä* közbülső alak hatásával magyarázza). A FV alapalak *loŋe-* 'werfen, wegschieben', vö. fi. *luo-* 'erschaffen' , é. *loo-* 'schaffen, erzeugen', lpL *lågŋi* 'heben, herunternehmen', md *l'ije-* '(fonalat) felvet', cser. *loŋa* 'wannen, worfeln', m. *lóg-, lóbál, lódít,* ld. még vj., zj., ?vog. példákkal (UEW 251, 693; SSA 87, 105). A md. *l'imä* mai szótári alakja: mdM *леме* '(ткацк.) основа' (MRS 332). – Meglátásom szerint a 'nyüst, hely a felvetőgép keretén, ahol a fonalak kereszteződnek' jelentésű mdE *luv* összekapcsolható a FV *loŋe* szóval. Az egybevetés szemantikailag megállja a helyét; az U *-ŋe* ~ md. *-v-* hangtani megfelelésre vö. U *kuŋe* 'Mond, Monat' > fi. *kuu,* md. *kov;* U *piŋe* 'Haselhuhn; Tetrao bonasia' > fi. *pyy,* md. *pov, povo;* FV *šeŋä* 'gut, gesund' > fi. *hyvä,* md. *čiv;* U *wäŋe* 'Schwiegersohn' > fi. *vävy,* md. *ov, ova* (Keresztes 1986: 68, 103, 121, 158; UEW 211, 383, 499, 565).

A *luv* lexémák szókapcsolatok második elemeként, szóösszetételek utótagjaként is előfordulnak (a mordvin helyesírás sokszor ingadozik az egybe- és különírás tekintetében). A továbbiakban azt vizsgálom meg, vajon ezekben az esetekben a *luv* utótagnak vagy már – megindulva a grammatikalizálódás útján – képzőnek, képzőszerű elemnek tekinthető-e.

A grammatikalizáció során egy adott lexikai egység szemantikai tartalma elkezd kiüresedni, ugyanakkor szintaktikai kötöttsége megerősödik. A fejlődés későbbi fokán az adott szó elveszítheti önállóságát, s klitikumként, majd esetleg képzőként, ragként kapcsolódhat más szavakhoz. Az önállóság elvesztése mellett azonban egyfajta többletjelenség is megfigyelhető: a vizsgált elem absztrahálódásával szemantikai hatóköre kiszélesedik (minél elvontabb viszonyt fejez ki az adott képző, az alapszavaknak annál nagyobb szemantikai csoportjához kapcsolódhat). Az önálló szóból alakult képzők grammatikalizálódási folyamata általában az önálló szó > összetétel második eleme > képző fejlődési sorral írható le.

Az agglutinációval keletkezett képzők kialakulásának az alábbi fő feltételeit nevezhetjük meg: a) az eredeti összetétel előtagjának alapszói minőségben is etimológiailag átláthatónak, élő szónak kell lennie; b) a formánssá alakuló tagnak minél több összetételben, sőt összetételek egész csoportjaiban meg kell jelennie; c) a létrejövő új szónak elvont jelentésűnek kell lennie; d) az agglutináció előtt az összetételek utótagjaként funkcionáló alapszó és a belőle agglutinálódott képző hangalakja és jelentése lehetőség szerint váljon el egymástól (a grammatikalizációs folyamatok során a régi és új egységek sokszor egymás mellett élnek, az alapszó kiveszése nem szükségszerű mozzanat).

Az agglutinálódás első lépésében a kialakuló képző még viszonylag jól őrzi eredeti jelentését, amelyet az absztrahálódás későbbi szakaszaiban veszít(het) el. A képzővé válás küszöbértéke a deszemantizáció. Ameddig a vizsgált elemben többé-kevésbé megfigyelhető az eredeti jelentés, addig az adott nyelvi elemet többé-kevésbé utótagnak kell tartanunk, az agglutinálódó utótag képzővé csak jelentése elvesztésével válhat. (A kérdéskörről ld. Campbell 2001; Diewald 1997: 1–20; Hopper–Taugott 1993: 4–10, 38–50, 130–166; Laitinen–Lehtinen 1997.)

Nézzük meg, a *luv* mennyiben felel meg a fentebb felsorolt kritériumoknak! E szó szókapcsolatokban, összetételekben a következőképpen adatolható: *эрямонь лув* ’смысль жизни’ (ERS 352), *eŕamońť luvozo* ’az élet rendje’ (< *eŕamo* ’élet’) (MESz 765); *vejseń eŕamoń luv* ’társadalmi rend’, tkp. az együttélés rendje (MESz 765); *важодемалув* ’työjärjestys’ (< *важодема* ’munka’) (SES 90); *алфавитень лув* ’aakkosjärjestys’ (< *алфавит* ’ábécé’) (SES 90); *валрисьмень лув* ’lauseen sanajärjestys’ (*валрисьме* ’mondat’) (SES 90); *тонавтомань лув* ’lukujärjestys’ (< *тонавтома* ’tanítás’) (SES 203); *śormadomań luvt* ’helyesírási normák’ (< *śormadoma* ’írás’) (EMSz 211); *lovomań luvt* ’a számolás szabályai’ (< *lovoma* ’számolás’) (EMSz 211); *ve-luv* ’együtt, együttesen, közösen’ (< *ve* ’egy’), tkp. egy-rend (EMSz 211); *вейсе-лувсо* ’совместно, сообща’ (< *вейсе* ’együtt), tkp. együtt-rendben (ERS 119); *jontomo-luvtomo* ’értelmetlen, zagyva’ (*jontomo* ’esztelen, értelmetlen’ < *jon* ’ész, értelem’), tkp. esztelen-értelmetlen (EMSz 211); *valluv* ’szótő’ (< *val* ’szó’), tkp. szó-tő (EMSz 211); *aľa-lu[v]* ’falugyűlés’ (< *aľa* ’férfi), tkp. férfi-rend (MdWb 1081).

Zaicz Gábor és Raisza Sirmankina több írásában foglalkozott a mordvin nyelvészeti terminológia megújításának kérdéseivel. Számos javaslattal álltak elő a szakszókincs „megmordvinosítása” érdekében, ezek között fontos helyet kap a *luv* ’szabály, rend’ is: *keľluv* ’nyelvi norma (< *keľ* ’nyelv’), *keľ-*

luvsodamo ’nyelvtudomány’ (< *sodamo* ’tudás, ismeret’), *keľluvtonavtoma* ’nyelvtan’ (< *tonavtoma* ’tanítás’), *śormadomaluvt* ’helyesírási szabályok’ (< *śormadoma* ’írás’), *kortamoluvt* ~ *jovtamoluvt* ’kiejtési szabályok’ (< *kortams* ’beszél’, *jovtams* ’mond, beszél’), *gajluv* ’fonetika’ (< *gaj* ’hangos, csengő, zengő’), *luvľem* ’számnév’ (< *ľem* ’név), *jurluvľem* ’tőszámnév’ (< *jur* ’tő’), *luvks* ’birtok’ (*-ks* főnévképző) (Sirmankina–Zaicz 2002: 131, 132, 139, 140; Zaicz–Sirmankina 2001: 432).

Mindezen példákból kiviláglik, hogy a különböző *luv* (de elsősorban ’rend, szabály, norma’, ill. ’tő’ jelentésű) lexémák itt egyértelműen a szókapcsolatok és szóösszetételek utótagjaként, önálló jelentésű szóként szerepelnek, tehát a grammatikalizációnak ezekben az esetekben nyoma sincs.

Van azonban a mordvin nyelvhasználatnak egy olyan területe, ahol ez a szó már elindult a grammatikalizálódás útján, és már képzőszerű elemnek tekinthető. Ez a részterület a mai bibliafordítások nyelvezete. (Ez teljességgel érthető, hiszen a fordítónak számos fogalomra, jelenségre kell új szavakat kitalálni.) Az ilyesfajta grammatikalizáció nem csak a mordvin nyelvet érinti, s azon belül nem csak e szó kapcsán figyelhető meg az agglutinálódás. Az önálló szavak képzővé válása élő folyamat az obi-ugor nyelvekben is, vö. vogul *wārmaľ* ’dolog, ügy’ > *aγtnewārmaľ* ’hit’ (tkp. ’hívő dolog’); *jirχatnewārmaľ* ’áldozat’ (tkp. ’áldozó dolog’); *nak* ’esemény, körülmény’ > *nōχjaltmenak* ’feltámadás’ (tkp. ’felemelkedő esemény’); *ōliγlattālnak* ’csoda’ (tkp. ’nem létező esemény’); osztják *wer* ’dolog, munka’ > *atăwwer* ’vétek’ (tkp. ’rossz dolog’), *χăńawer* ’titok’ (tkp. ’titkos dolog’); *ŏt* ’dolog, tárgy’ > *emăŋŏt* ’szentség’ (tkp. ’szent dolog’), *jurăŋŏt* ’hatalom’ (tkp. ’erős dolog’) (Keresztes 2004: 76; 2009: 71–72; Widmer 2004: 132).

A mordvin bibliafordítások legproduktívabb képzője a ’nap’ jelentésű önálló lexémából alakult *-či* elvont főnévképző. Egyik korábbi írásomban (Maticsák 2005b) kimutattam, hogy ez a képző már a XIX. századi szövegekben is felbukkant, de a közelmúltban kiadott fordításokban lényegesen gyakoribb és sokkal produktívabb. Még markánsabb képet rajzol az eredetileg ’fél’ jelentésű szóból agglutinálódott *peľ* története: míg a korábbi bibliafordításokban egyáltalán nem szerepelt képzőként, a mai szövegváltozatokban (és a köznyelvben is) már igen (vö. Maticsák 2006).

Nézzük meg, milyen példákat lehet találni az újabb bibliafordításokban a *luv* grammatikalizálódására! A szövegekben három olyan lexémát találtam, ahol gyanakodhatunk a *luv* szemantikai kiüresedésére, elvont képzővé válására. Ezek: ***seťmeluv*** ’békesség’ (< *seťme* ’csend, csendes, békés’); ***vejseńluv***

'szövetség; testamentum' (< *vejseń* 'együtt-' < *vejse* 'együtt'); ***lomańluv*** 'emberiség' (< *lomań* 'ember'). Az erza-mordvin nyelvjárás általam vizsgált szótáraiban ezek közül csak a *vejseńluv* alak lelhető fel, 'szövetség' jelentésben az erza–magyar és a magyar–erza szótárakban (MESz 857; EMSz 82; vö. *Od vejseńluv* 'Újszövetség'). A másik két szó helyett a szótárakban a *seťmeči* 'békesség, nyugalom (спокойтвие)' és *lomańksči* 'emberség, emberiesség (человечность)' lexémák szerepelnek.

E három szó előfordulását két szöveg (Apostolok cselekedetei és Lukács evangéliuma) régebbi és újabb fordításaiban vizsgáltam. Az Apostolok cselekedetei első erza fordítása 1827-ben jelent meg, ezt 1996-ban követte az újabb verzió. A Lukács evangélium első erza kiadása 1821-ben látott napvilágot, 1889-ben készült el az újabb fordítás, majd 1996-ban harmadszor ültették át erzára. Utóbbi szövegből az 1889-es és az 1996-os változatot vizsgáltam. (A példaanyag közlésénél megtartom a cirillbetűs írásmódot. A szócikkben először a régebbi adatok állnak, ezt követi az újabb verzió. Mindkét szöveghez adtam magyar fordítást is – a mondatokat igyekeztem az érthetőség határain belül szó szerint fordítani, a lexikai és alaktani egyezőség/különbözőség bemutatása miatt –, majd megadom az evangélium vonatkozó magyar és orosz szövegét is. Az egyes idézetek nem idevágó részeit lehagytam, a központozást pedig egységesítettem.)

a) *сэтьмелув* 'békesség' < *сэтьме* 'csend'

(1) *Шнамо вере Пазонтень, масторъ лангсъ* ***сэтьме*** *шка сась: ломатненень сонъ паро мельсэ невтизе*. 'Dicsőség fent az Istennek, a földön békeidő jött el: az embereknek jókedvvel megmutatta [őt].' (1889) // *Шнамо Пазонтень менель прясо! Мода лангсо улезэ* ***сэтьмелув*** *ломантнень ютксо конатнень вечксынзе Пазось.* 'Dicsőség Istennek a menny tetején! A földön hadd legyen békesség az emberek között, akiket szeret az Úr!' (1996) // *Слава в вышних Богу, и на земле мир, в человеках благоволение. // Dicsőség a magasságban Istennek és békesség a földön a jóakarat embereinek!* (Lk 2:14)

(2) *Кудосъ совамсто, васнятъкакъ мереде:* ***сэтьстэ*** *эрязо те кудось.* 'A házba betérve, először mondjátok: békében éljen ez a ház.' (1889) // *Зярдо соватадо киньгак кудос, васняяк шумбракстнемстэ арседе эрицятненень* ***сэтьмелув****.* 'Amikor betértek valakinek a házába, először is köszöntéskor kívánjatok a lakóknak békességet.' (1996) // *В какой дом войдете, сперва говорите: мир дому сему. // Ha betértek egy házba, először ezt mondjátok: Békesség e háznak!* (Lk 10:5)

(3) *Улиньдеряй азорось* ***сэтьме*** *тынкъ паронь арсиманкъ сонензэ ули а улиньдеряй – мекевъ эстенкъ веляв*ты. 'Ha a béke ura van ott, a ti jó gondolatotok vele van, ha nincs, visszafordul (saját) magatokhoz.' (1889) // *Бути те кудосонть эри ломань, кона анок эрямс* ***сэтьмелувсо****, сестэ тынк* ***сэтьмелувось*** *кадови сонзэ марто. Бути эри тосо аволь истямо ломань, сестэ тынк* ***сэтьмелувось*** *веляв*ты *мекев эстенк.* 'Ha ebben a házban [olyan] ember él, aki kész élni békességben, akkor a ti békességetek vele marad. Ha ott nem olyan ember él, akkor a ti békességetek visszafordul (saját) magatokhoz.' (1996) // *И если будет там сын мира, то почиет на нём мир ваш, а если нет, то к вам возвратится. // Ha békesség fia lakik ott, rászáll békességetek, ha nem, visszaszáll rátok.* (Lk 10:6)

(4) *Менель лангсо* ***оймамо,*** *вереякъ шнамо.* 'A mennyben nyugalom, fent dicsőség.' (1889) // ***Сэтьмелув*** *менельсэ, шнамо Пазонтень менель прясо!* 'Békesség a mennyben, dicsőség Istennek a menny tetején.' (1996) // *Мир на небесах и слава в вышних! // Békesség a mennyben és dicsőség a magasságban!* (Lk 19:38)

(5) *И инялдозь Властань ацыцянь инязоронь, вешнесь* ***мирямонь****...* 'És meggyőzvén Vlasztot, aki az úr mellett áll, kérték a békekötést...' (1827) // *Сынь чиремтизь эсест пелев Бластонь, инязоронть малавикс важонзо, ды вешсть* ***сэтьмелув****...* 'Meggyőzték (maguk felé) Blasztot, a király közeli szolgáját, és békességet kértek…' (1996) // *склонив на свою сторону Власта, постельника царского, просили мира... // És miután megnyerték Blásztuszt, a király kamarását, békét kértek...* (ApCsel 12:20)

(6) *Ламо* ***мирямонь*** *тонть велкска минь приматанокь и видень, конань тонь тяйнятъ народнень тень трудать велкска тонть. И истя, зярць можна, минь ерьва косо приматанокь те, честной Филикс, вясемеце сюк прянь марто.* 'A nagy békét te általad mi elfogadjuk, és helyes, amit te teszel a népedért a munkád által. És ameddig lehet, mi mindenütt elfogadjuk ezt, tisztelt Félix, összes hálával.' (1827) // *Арневикс Феликс! Свалшкане ды эрьва кува минь седейшкава ды покш сюкпря марто яла видькстнетяно, те тонь кедь ало, тонь преввалдосот минек масторось пачкодсь кеме* ***сэтьмелувс,*** *ды тонь теветь кувалт эрямось кармась улеме пародояк пара.* 'Tiszteletreméltó Félix! Minden időben és mindenfelé szívélyesen és nagy köszönettel mindig elismerjük, a te kezed alatt, a te fényes elméd által a mi földünk eljutott a tartós békességbe, és a te tevékenységed által az élet kezd jobbnál is jobbá válni.' (1996) // *Всегда и везде со всякою благодарностью приз-*

наём мы, что тебе, достопочтенный Феликс, обязаны мы многим миром, и твоему попечению благоустроением сего народа. // Nagy békességet biztosítasz számunkra, nagyra becsült Félix, és üdvös változások történnek népünk javára a te gondoskodásod folytán. Ezt mindenkor és mindenütt teljes hálával ismerjük el. (ApCsel 24:3)

b) *вейсэньлув* 'szövetség; testamentum' < *вейсэнь* 'együtt-' < *вейсэ* 'együtt'

(7) *Ледстинзе мелезэнзэ Сонсинзе святой* ***кортамонзо.*** 'Eszébe juttatta a saját szent beszédét.' (1889) // *Сон мельсэ кирди эсь алтавксонзо,* ***вейсэньлувонть.*** 'Emlékezetben tartja saját ígéretét, a szövetséget.' (1996) // *И помянет святой завет Свой. // És megemlékezzék szent szövetségéről.* (Lk 1:72)

(8) *Ладсъ сы деряй душманотъ марто вейсэ мольмексъ покшонкъ туртовъ, тонъ ки лангсо кодаякъ* ***ладякъ*** *маронзо.* 'Ha eljönne, hogy menjetek az ellenséggel együtt nagyságotok elé, az úton valahogy egyezz meg vele.' (1889) // *Зярдо тон пелькстыцянть марто молят судямо кудос, ютамсто снартнек прядомс тевенть* ***вейсэньлувсо.*** 'Amikor az ellenfeleddel mész az ítélet házába, útközben igyekezz szövetséget tenni.' (1996) // *Когда ты идешь с соперником своим к начальству, то на дороге постарайся освободиться от него. // Amikor ellenfeleddel a bíróságra tartasz, útközben igyekezzél tőle megszabadulni.* (Lk 12:58)

(9) *Те кечесь одксъ* ***кортазень*** *кувалтъ Монь верде пештязь.* 'Ez a kehely az újbóli megbeszélés okán az én véremmel van megtöltve.' (1889) // *Те кечесь ули од* ***вейсэньлув,*** *кона кемекстазь монь верьсэнть.* 'Ez a kehely az új szövetség, amely megszilárdult az én véremben. (1996) // *сия чаша [есть] Новый Завет в Моей крови, которая за вас проливается. // Ez a kehely az új szövetség az én véremben.* (Lk 22:20)

(10) *Улнесть же сынь велть кулцоноземь тонафтомонень Апостолтнень, и* ***вейце*** *сынсть марто явнокиность ярцамонь и озность.* 'Rendkívüli hallgatói voltak ők az apostolok tanításainak, és velük együtt részesültek az evésben és az imádságban.' (1827) // *Весе сынь свал кирдсть пряст апостолтнэнь тонавтомасо,* ***вейсэнь лувсо,*** *кшинь синдемасо ды озномасо.* 'Ők mind folyamatosan tartották magukat az apostolok tanításában, a szövetségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.' (1996) // *И они постоянно пребывали в учении Апостолов, в общении и преломлении хлеба и в молитвах. // Ezek pedig kitartóan részt vettek az apostoli tanításban, a közösségben, a kenyér megtörésében és az imádkozásban.* (ApCsel 2:42)

(11) *Тынь цюратадо Пророктнень и сень* ***договорань,*** *конань тяизе Пазь тятятне марто тынк...*'Ti vagytok a fiai a prófétáknak és annak a szövetségnek, amelyet Isten apáitokkal kötött…' (1827) // *Пазмарицятнень вельде максозь алтавкстнэ ды* ***вейсэньлувось,*** *конань Пазось теизе тынк покштятнень марто...* 'A próféták révén adott ígéretek és a szövetség, amelyet Isten tett a ti atyáitokkal...' (1996) // *Вы сыны пророков и завета, который завещевал Бог отцам вашим… // Ti vagytok a fiai ezeknek a prófétáknak és annak a szövetségnek, amelyet Isten atyáinkkal kötött…* (ApCsel 3:25)

(12) *И макссь тянзе* ***заповедь,*** *штобы край телань печкеме.* 'És adta neki a parancsolatot, a test szélének levágását.' (1827) // *Мейле сон кемекстась Аврахам марто* ***вейсэньлув,*** *конань тешксэкс путозель цёрынень киськепень керявтомась.* 'Aztán megerősítette Ábrahámmal a szövetséget, amit jelzett a fiú körülmetélése.' (1996) // *И дал ему завет обрезания. // A körülmetélés szövetségét is adta neki.* (ApCsel 7:8)

c) ***ломаньлув*** **'emberiség' <** ***ломань*** **'ember'**

(13) *Тяинзе же ве версте вясе родонь ломанень, штобы ерямксъ вясень масторгава* 'Csinálta egy vérből az egész emberi nemzetséget, hogy éljen a földön.' (1827) // *Вейке ломаньстэ сон ливтизе весе* ***ломаньлувонть,*** *кадык эри весе модачамаванть.* 'Egy emberből szétszórta az egész emberiséget, hadd éljen az egész föld felszínén.' (1996) // *От одной крови Он произвел весь род человеческий для обитания по всему лицу земли. // Az egész emberi nemzetséget is egy vérből teremtette, hogy lakjon a föld egész felszínén.* (ApCsel 17:26)

A példaanyag a következő képet mutatja. A mai fordítás hat példamondatában nyolc ízben előforduló *сэтьмелув* helyén az évszázaddal előbbi fordításban a *сэтьме* 'béke' (1, 2, 3a), *паро арсима* 'jó gondolat' (3b), *ойтамо* 'nyugalom' (4) és *мирямо* 'béke, békekötés' (5, 6) lexémák szerepeltek. A *вейсэньлув* korábbi verziói: *святой кортамо* 'szent beszéd' (7), *одкс кортазь* 'újbóli megbeszélés' (9), *договор* 'szövetség' (11), *заповед* 'parancsolat' (12), ill. a *ладямс* 'megegyezik' ige (8) és a *вейце* 'együtt' (10). A *ломаньлув* helyén régen a *ломанень род* 'emberi nemzetség' (13) szókapcsolat szerepelt. Egyértelmű tehát, hogy a *-лув* csak a XX. század végi fordításokban (azaz bizonyos értelemben csak egy mesterséges, írott nyelvezetben) fordul elő.

Végezetül nézzük meg, a grammatikalizáció korábban vázolt kritériumai közül melyeknek s milyen mértékben felel meg a *-luv* képzősülése.

a) Az eredeti összetételek előtagjainak alapszói minőségben is etimológiailag átláthatóknak, élő szavaknak kell lenniük: ennek a kritériumnak a példaanyag alapszavai megfelelnek.

b) A formánssá alakuló tagnak minél több összetételben, sőt összetételek egész csoportjaiban meg kell jelennie: a *-luv* grammatikalizációja e folyamatnak még csak az elején jár: csak mesterséges szövegekben, bibliafordításokban lehet őket adatolni, s csak néhány új lexéma megalkotásában vesz részt.

c) A létrejövő új szónak elvont jelentésűnek kell lennie: e követelménynek az új lexémák maradéktalanul megfelelnek.

d) Az agglutináció előtt az összetételek utótagjaként funkcionáló alapszó és a belőle agglutinálódott képző hangalakja és jelentése lehetőség szerint váljon el egymástól: a hangalak elkülönülése nem történt meg, s valószínűleg, a szó rövidsége miatt nem is fog (hasonlóképpen a *-či* és a *-peľ* képzőhöz). A szó eredeti jelentése a képzőben már nem lelhető fel.

Összességében elmondható, hogy a *-luv* grammatikalizációs folyamata már megindult, de még csak bizonyos szövegtípusban, s csak néhány lexémához kapcsolódva adatolható (tehát még nagyon távol van a *-či* és a *-peľ* absztrahációs szintjétől). Kérdés, képzőként való használata mennyire fog elterjedni a jövőben.

Irodalom

Campbell, Lyle 2001: What's wrong with grammaticalization? In: Language Sciences 23/2–3: 113–161.

Cygankin 1981: Д. В. Цыганкин, Словообразование в мордовских языках. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.

Cygankin 1996: Д. В. Цыганкин, Полуаффиксация как один из составных компонентов архитектоники словопроизводства в мордовских языках. In: CIFU-8/5: 18–22.

Cygankin 2000: Д. В. Цыганкин, Суффиксальное словообразование имен существительных в диалектах эрзянского языка. In: Мордовские языки глазами ученого-лингвиста. Типография Красный Октябрь, Саранск, 142–157.

Damaszkin = Словарь языков разных народов в Нижегородской эпархии обытающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис… 1785 года. = А. П. Феоктистов: Русско-мордовский словарь. Издательство Наука, Москва, 1971.

Diewald, Gabriele 1997: Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen. Niemeyer, Tübingen.

EMSz = Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Szombathely, 2003.

ERS = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянско–русский словарь. Эрзянь–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.

Erźań keľ = Эрзянь кель. Морфология (отв. редактор Д. В. Цыганкин). Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000.

ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.

EtSlMd = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Том II. Йошкар-Ола, 2005.

EtV = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.

Hopper, Paul J.–Traugott, Elisabeth Closs 1993: Grammaticalization. Cambridge University Press, Cambridge.

Keresztes László 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. SUA 26, Szeged.

Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 73–86.

Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. In: Folia Uralica Debreceniensia 16: 57–89.

Laitinen, Lea–Lehtinen, Tapani 1997: Johdanto. In: Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta. Kieli 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki. 6–19.

Maticsák Sándor 2005a: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. In: Nyelvtudományi Közlemények 102: 7–34.

Maticsák Sándor 2005b: A képzővé válás kora a mordvinban. In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.

Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *peľ?* In: Folia Uralica Debreceniensia 13: 41–54.

MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. I. (A–J) 1990, II. (K–M) 1992, III. (N–Ŕ) 1994, IV. (S-Ž) 1996. SUS, Helsinki.

MESz = Mészáros Edit (szerk.)–Szvetlana Motorkina–Nyina Kazajeva–Felföldi Ágnes–Raisza Sirmankina, Magyar–erza-mordvin szótár. Szeged, 2008.

Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin *-či* képzős absztrakt főnevek. In: Néprajz és Nyelvtudomány 38: 229–241.
MRS = Б. А. Серебренников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков, Мокшанско–русский словарь. Мокшень–рузонь валкс. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
Peneva, Dennica: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 101–112.
Saarinen, Sirkka 2004: Mordvalainen abstraktisubstantiivien johdin. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Szerk. Csepregi Márta–Várady Eszter. Urálisztikai tanulmányok 14: 334–341.
SES = Alho Alhoniemi–Nina Agafonova–Mihail Mosin, Suomalais–ersäläinen sanakirja. Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000.
Sirmankina, Raisza–Zaicz Gábor 2002: Mordvin nyelvészeti terminusok. In: Folia Uralica Debreceniensia 9: 131–144.
SSA = Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen (toim.), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. SKS, Helsinki. 1992–2000.
UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986–1988.
Widmer Anna 2004: Az új suriskári osztják bibliafordításról. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 127–140.
Zaicz Gábor–Sirmankina, Raisza 2001: Основные образования мордовской лингвистической терминологии. In: CIFU-8/6: 431–437.

*

On the first stages of grammaticalization in Mordva

A part of Mordva nominal suffixes can be traced to independent words. This process of grammaticalization is observable, among others, in the following lexemes: *či; meźe, ńi, peľ, peľks; pŕa, pe*. Here, I describe the initial stages of grammaticalization in the case of the Erzya-Mordva lexeme *luv*. First, the meaning and etymology of the word (in fact four words) are discussed. Secondly, the degree of grammaticalization is examined on the basis of comparing 19th and 20th century Bible translations. My conclusion is that the process of grammaticalization has begun, however it can be documented only in certain text types and few lexemes so far.

SÁNDOR MATICSÁK